

Petrányi Győző

A KATONASÁG EGÉSZSÉGÜGYI ÁLLAPOTA A MAGYAR HONVÉDSÉG TÖRTÉNETÉBEN

Absztrakt

A háborús egészségügyi ellátást mindég a haditechnika és az orvostudomány állapota határozta meg. A XIX század második felében a nagy fejlődés következett be a harci eszközök modernizálásában és az orvostudomány egyes területeinek felfedezéseiben. Az első világháború, mely a Monarchia és az antant hatalmak között robbant ki, főleg az orosz és olasz frontokon idézett elő szinte megoldhatatlan feladatokat a hadi egészségügy számára. A robbanó eszközök nagy roncsolt sebeket eredményeztek, melyek súlyos fertőzéseket, fagyásos elhalásokat idéztek elő. A beavatkozások gyakorlatilag csak az amputációkra szorítkozhattak. A legnagyobb hadi veszteségeket azonban a fertőzések és a járványok okozták, az antibiotikumok hiányában. A második világháborúban már felkészültebb volt a Magyar Honvédség Egészségügyi Szolgálatának technikailag és szervezetileg. A magyar harci alakulatok oroszországi vereségeit leginkább a nagy ellenséges túlerő, az időjárási viszontagságok és a katonák gyenge felszereltség valamint a rossz fizikai állapot idézte elő. Ebben a kritikus időben legnagyobb segítséget a kórházvonalak szolgáltatták, melyek a frontvonal és a háttér egészségügyi intézmények között folyamatosan ingázva szállították a sebesülteket.

Kulcsszavak: Háborús egészségügyi ellátás, Első Világháború, Második Világháború, háborús sérülések, háborús fertőzések járványok, kórházvonalak

THE HEALTH CONDITION OF THE SOLDIERS IN THE HISTORY OF THE HUNGARIAN ARMY

Abstract

The military Health Service was always determined by the state of war techniques and medical sciences. During the second half of XIX century a significant development was under way in the modernisation of war tools and in the discoveries in certain field of medicine. The first World War between the Monarchy and the Antant States caused almost unsolvable tasks to the military Health Service on the Russian and Italian fronts. The explosions of the grenades resulted shattered extended wounds, which were combined with infections and frozen destructions. In this case the therapy was only restricted to amputation. However the greatest casualties were bound to the infection diseases and epidemics by the lack of antibiotics. In the Second World War the state of Health Service were better prepared by technical background and organisation. The catastrophic casualties of the Hungarian Army at the Russian front were basically associated with superiority of enemy with the heavy cold, and the bad outfits and low health conditions of the soldiers. In this critical situation the importance and function of the military trains were primary by the fluently commuting transportation of wounded soldiers from the front line to the home hospitals.

Key notes: Military Health Service, First World War, Second World War, war wounds, war infections and epidemics, hospital trains.

1. ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

1.1. Előzmények

Az I. Világháború 1914. július 28-án kezdődött az Osztrák–Magyar Monarchia hadüzenetével Szerbiának. Közvetlen ezt megelőzően történt a szarajevói merénylet, amikor Gavrilo Princip

lelőtte az osztrák –magyar trónörökös, Ferenc Ferdinándot. A Monarchia hadi felkészültségét akkor két vonalban alakították ki. Az első vonalat a 1986-ban megalakított Osztrák Magyar Monarchia Császári és Királyi Közös Hadserege a K. und K. (Kaiserliche und Königliche) Landwehr képezte. A Második vonalban állt az 1987-ben szerveződött Királyi Magyar Honvédség. A háború kitörésekor azonnal megkezdődött a mozgósítás, mely 1 millió 700 ezer katona besorozását jelentette. Ehhez járult még az, hogy a felső korhatárt kiterjesztették 50 évre, mely azt jelentette, hogy az ország férfi lakosságának 20%-a vett részt a háborúban.

1.1.2. Honvédségi Egészségügyi Szolgálat felépítése

A Honvédség katonarvosi és egészségügyi szolgálatában, az *első lépcsőben* 1914-től, 3 kórház, mely ezer-ezer fő ellátását biztosította, 1 hadszíntéri sebész csoport, 14 sebész különítmény, 20 segélyhely, 1-1 központi tábori kórház (200-200 fő ellátására), 6 segélyvonat, 165 sebesült szállító kocsik működött.

A *második lépcsőben*, 1915-1916 időtartamban 9 tartalék kórház, 507 kiegészítő kórház, 517 üdülőhely, 44 betegnyugvó hely végezte a sebesültek ellátását. Összeségében 50.582 betegágy állt rendelkezésre ebben az időszakban. A honvédségi intézményekben a magyar orvosok 40%-a állt katonai szolgálatban.

1.1.3. A Magyar Vöröskereszt megalakulása

A Magyar Vöröskereszt az I. világháborúban rendkívül fontos szerepet játszott. Az 1864-ben megkötött Genfi egyezmény, a háborús sebesültek gondozására, ellátására, önkéntes segélynyújtó szervezetek kialakítására kötelezte a 22 csatlakozó államot. Alapvetően fontos volt, hogy előírták a vöröskereszt megjelölés használatát mind a létesítményeken mind a szolgálatot ellátó személyzetben. Ezt követően 1981-ben alakult meg a Magyar Vöröskeresztes Egyesület, és több önkéntes szervezet, mint pl. a Magyar Országos Segélyező Nőegylet. A Magyar Vöröskereszt kötelékében működő szervezetek külön kiépítették a saját hadi egészségügyi intézményeit, mely 2 tábori-, 1 sebészeti kórházat, 2 sebészeti különítményt, több Segélyhelyet, 345 üdítő állomást, 50 lábadozó otthont (2000 beteg ellátására), 185 sebesült szállító kocsit, 3 kórház- és segélyvonatot jelentett. Nagyon fontos szerepet játszott a 6900 önkéntes tábori ápolónő és ezekhez kapcsolódó a hátszági tartalék. Ahogy súlyosodtak a

háborús események az ápoló nők, az ápoló apácák egy részét 1916-tól frontszolgálatra is beosztották.

Sebesültszállítás a magyar Vörös-kereszt sebesültszállító automobilján. (Alexy felvétele.)

1.1.4. A háborús sérülések jellemzése és ellátása

A háborús sérülések az első világháborúban jelentősen eltértek a korábbi csatákban elszenvedettektől. Míg a korábbi háborúkban zömével lött és szúrt sebek voltak, a kézigránátok, aknák és srapnelek bevetésével nagy roncsolt sebek keletkeztek. Többszörös nyílt törések és földdel szennyezett sérülések új ellátási feladatok alkalmazását jelentették. Mindezek következménye sebfertőzés, szepszis, vérmérgezés, üszkösödés, gangréna, láb és kéz lefagyások voltak. Ezeknek a súlyos sérüléseknek kezelése elsősorban a sebészet számára jelentettek nagy kihívásokat. A roncsolt végtagok amputálása volt az egyetlen lehetőség, melyhez az érvarratokat már tudták alkalmazni. Az amputálások halálozási aránya a német konzervatív eljárás esetében 45%-os, míg a francia és angol totális műtétek esetében 25%-os volt. A gyakori fertőzések elkerülésére már segítséget jelentett, hogy a XIX század végén alkalmaztak fertőtlenítő oldatokat miután Semmelweis Ignác a szülési szepszis (gyermekágyi

láz) kivédésére klór oldattal végzett kézmosásokat bevezette. Ugyanakkor rendkívül megnövekedett a kivérzett, elgyengült, rokkant sebesültek száma. Ezeket az első időkben vas és arzén kúrákkal próbálták rehabilitálni a hátszágokban. Ezekben az esetekben jóval hatékonyabb volt a vérátömlesztés, mely a vércsoportok felfedezésével már lehetséges volt a századfordulón. A transfúziós technika fejlődése eredményezte a citrátos vérkonzerv alkalmazását, melyhez a dextroz hozzáadásával a vér tárolhatóságát is meg tudták növelni.

1.1.5. Fertőzések és járványok szerepe a háborúban

A háborús egészségügyi ellátás számára a fertőző betegségek felismerése és kezelése okozta a legnagyobb gondot, hiszen a háború első éveiben még nem álltak rendelkezésre a különböző baktériumokat felismerő diagnosztikus módszer és az antibiotikum. A földdel szennyezett sebek *Tetanusz* baktériumok által okozott súlyos merevgörccsel járó fertőzése a sebesültek 4-5%-ban fordult elő és 80%-ban halálos kimenetelű volt. A háború második felében, amikor Behring felfedezte a tetanusz elleni védőoltást, a katonák tömeges beoltásával sikerült a fertőzést véglegesen kiiktatni.

1.1.5.1. *Morbus hungaricus*

A *morbus hungaricus* egy vegyes fertőzés volt, melyet ötödnapos-, lövészárk lázak is neveztek. Hidegrázás, fejfájás, tagfájdalom tünetekkel járt és a ruhatetű által terjesztett baktériumok. A különböző fertőző betegségek és járványok korai felismeréséhez hamarosan kialakították az epidemiológiai laboratóriumokat, melyeket bakteriológus szakemberekkel és technikusokkal működtettek.

1.1.5.2. Kolera-hányászkelés

A legsúlyosabb veszélyt és emberáldozatot követelők a járványos betegségek voltak, melyek gyakran a háttér országokból terjedtek a harcoló egységekre. Ezt jól jelzi, hogy a XIX század második felében a *kolera-hányászkelés* európai járványa 500 ezer beteget érintett és 200 ezer halálos esetet okozott. A Kolera Bacillust, Koch Robert 1883-ban fedezte fel. Ez a bélben szaporodó baktérium mérgező anyagcseretermékeivel görcsös hasmenést, hányást, levertséget, szédülés okoz. A széklet rizs léhez hasonló, mely hatalmas folyadék veszteséget okoz. A járvány Oroszországból terjedt a keleti frontra, ahol szennyezett vízzel, táplálékkal fertőződtek a katonák. A baciluszgazda pedig igen hatékonyan fertőzte a környezetét a rossz higiéniai körülmények miatt. A háború első három évében 80 ezer, 30% halálozással járó kolerás megbetegedést észleltek. A háború végére, 2018-ra sikerült a járványt megszüntetni a védőoltások, felügyelő orvosok, megfigyelő állomások alkalmazásával, továbbá a higiéniai módszerek szigorításával az élelmiszer szállító eszközök fertőtlenítésével.

1.1.5.3. Tífusz

A másik súlyos járványos fertőzés a tífusz volt. Ennek két formája volt ismert, a *kiütéses tífusz* vagy *hagymáz* és a *hastífusz* a *hasi hagymáz*. Az első esetben 3-25 nap lappangási idő után

rosszullét, hidegrázás, magas láz tünetek keletkeztek, majd piros lapos foltok mutatkoztak a mellkason, hason, végtagokon, vérömlennyel tarkítva. A fertőzés kontaktussal terjedt és a ruhatetűk közvetítették. A megbetegedés 15-25%-os halálozással járt. A hastífusz súlyos hasi és gyomorpanaszokkal járt és gyakran vérhassal társult. A baktériumok széklettel, vizelettel, fertőzött folyó és ivóvízzel, élelmiszerrel terjesztették a betegséget. A háború alatt évente 3-5 ezer megbetegedés fordult elő, melynek halálozása 1-2%-os volt. A diagnózist a vér és a széklet bakteriológiai vizsgálata képezte. A kezelés, antibiotikum hiányában, elkülönítés, kórházi ágy és ruhanemű fertőtlenítése, higiénés viszonyok és a tisztálkodás szabályainak szigorú betartása volt.

1.1.5.4. Malária

A *malária*, váltóláz, mocsárláz fertőző betegséget az Anopheles szúnyog terjesztette, melyből a Plasmodium parazita, csípés alkalmával a vérbe, a vörösvértestekben került és ott élősködött. A fertőzés legjellemzőbb tünetei az ismétlődő lázrohamok, izzadás, gyöngeség, emésztési zavarok, végtagfájdalmak voltak. A betegség mocsaras vidékeken fordult elő leginkább, így az Albániai frontokon. A háború utolsó 3 évében, 2016-tól emelkedik a megbetegedések száma, (47 ezer beteg / év), gyakran egész csapatok, ezredek váltak emiatt harcképtelenné. A fertőzötteket hátszágban pótosztályokba helyezték és több nagyvárosban kezelték (Kassa, Debrecen, Szeged). 338 ezer esetet láttak el a protokollnak megfelelően (6 hetes kinin kúra, 4 hét tünetmentesség). Megelőző kinin kezeléseket is alkalmaztak és a frontokon szigorú szúnyogvédelmet vezettek be moszkítóháló, fejháló, kesztyűk alkalmazásával.

1.1.5.5. Spanyolnátha

A legnagyobb emberáldozatot, mind a hátszágban, mint a frontokon a *spanyolnátha*, influenza fertőző betegség okozta. A világjárvány, spanyolországból kiindulva 50 millió ember halálát jelentette. A kórokozó a H1N1 influenza vírus mutáns volt, mely analóg volt a madárinfluenza vírussal. A vírus fertőzött lehelettel, páracseppekkel terjedt, melynek terjedését elősegítette a zsúfoltság, a stressz, a legyengült immunrendszer és az alultápláltság. A fertőzés gyors lefolyású volt, torokgyulladás, hányás, hidegrázás, magas láz tünetekkel és gyakran szövődeményekkel járt. Ezek közül a mellhártya és agyhártyagyulladás jelentette a legsúlyosabb

szövődményt. Háborúban a leggyorsabb és legkiterjedtebb fertőzést 2018-ban tapasztalták. A fertőzés fél éve alatt a hátszágban 120 ezer személy halt meg, annyi, mint amennyi katona esett el a harcúterén. A legtöbb haláleset novemberben fordult elő, ami 59.000 katona halálát jelentette. Az egészségügy tehetetlen volt a betegséggel szemben mivel nem volt antibiotikum és az orvosok nővérek súlyos létszámhiányban szenvedtek, mert sok haláleset volt az egészségügyi szolgálatban is. Szerencsére a járvány igen gyorsan, egy év alatt 1919 év végére lezajlott.

Az I. Világháború alatt az elesett katonák száma az orosz fronton és Isonzónál 610 ezer volt, 740 ezren súlyosan megsebesültek és 730 ezren fogságba estek. A háború vége az Antant hatalmak és a Monarchia között 1918 november 3. –án megkötött Pádovai fegyverszüneti egyezményhez köthető.

2. MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

2.1. Előzmények

Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását és a Trianoni békeszerződést és a Tanácsköztársaság bukását követően a szegedi Károlyi Gyula kormány Horthy Miklóst bízta meg a Honvédelmi Minisztérium vezetésével. Ezt követően 1924-ben alakult meg a Magyar Királyi Honvédség, melynek fővezére is Horthy Miklós lett. A békeszerződés megszorításai következtében a honvédség csak 1938-ra fejlődhetett fel 38 ezer létszámúvá. A háború kitörésének közvetlen okát Kassa 1941. június 26-i bombázása jelentette, melynek háttere még ma is alapjaiban kiderítetlen. 1941-ben Magyarország belépett a második világháborúba, a tengelyhatalmak szövetségeseként, a németek oldalán megüzenve a hadat a Szovjetunióknak. A háborúban való részvétel már a kezdet kezdetén baljóslatú volt, mert a magyar csapatok gyengén felszereltek voltak és a szibériai hideg tél hatalmas emberáldozatokat követelt a keleti fronton. Így a legsúlyosabb hadi esemény az 1942 januári megsemmisítő veresége a 2. Magyar Hadseregnek a Don folyó partján, ahol 207.500 honvédből 120 ezer halt meg.

2.2. Honvéd Egészségügyi Szervezetek

A honvédség egészségügyi szervezetei az első világháborús tapasztalatokra támaszkodva nemcsak a hadseregben, hanem más szervezetekkel is együttműködve épültek ki beleértve a Magyar Vöröskeresztet, az Országos Tűzoltó Szövetséget, a Légoltalmi Ligát és a Budapesti Önkéntes Mentőegyesületet. Az egész szervezetnek a hadi egészségügyi létesítmények kialakítása mellett feladata volt a mozgósítási tervek elkészítése, az egészségügyi felszerelés összeállítása, az egészségügyi osztagok kialakítása a szakszemélyzet képzése.

A hátszországban az alábbi létesítményeket rendelték a honvédség egészségügyi szolgálatának hatáskörébe:

- 60 hadikórház 1941-ben melyhez 1943/1944-ben még 41-75 hadikórházat csatoltak, mindezek 20 ezer betegágyat biztosítottak.
- Ezen felül, katonai járványkórházakat, melyekben 5000 ágy volt biztosítva tifuszos betegek számára.
- Létesítettek még terápiás, rehabilitációs intézeteket, elbocsájtó egységeket és Véraló Állomásokat.
- A frontvonalon az egészségügyi ellátást 31 tábori kórház, 22 üdítő állomás, és fertőtlenítő állomások biztosították
- Magyar Vöröskereszt 6.500 mozgósítható-, 2.000 utóintézeti betegágygal, 19.590 ápolónővel és 6.150 regisztrált véradóval rendelkezett.

2.3. Kórházvonalatok a Második Világháborúban

A háttér országtól távol eső frontvonalak egészségügyi ellátásának folyamatosságát csak speciális kórházvonalakkal lehetett biztosítani. Ezeket azért érdemes kiemelten ismertetni, mivel a Trianoni békeszerződés előírása szerint a honvédség és a vöröskereszt csak gépkocsi vagy lovas szállító egységet tarthatott.

A háború alatt 12 kórházvonatot állítottak be, melyeket MÁV kocsikból alakították át folyamatosan 1941-től. Ezek közül kéttengelyű 7 volt (101, 102, 105, 107, 108 109, 111) és négytengelyű (151, 152, 153, 154, 155). Ez utóbbiakat Frank vezérőrnagy a német pulman vagonok mintájára alakította át. Az egyes kocsik saját világítással (viharlámpa) és saját fűtéssel (vaskályha) rendelkeztek. Egy-egy kocsiban, 2 sorban, 3-3 egymás felett elhelyezett (összesen 24-24) fekvő ágy volt létesítve és rázkódás csökkentő hevederekkel ellátva.

Egy kórházvonat: 22 vagonból állt, mely 240 fekvő és 50 ülőbeteg, összesen 6-700 beteg szállítására volt alkalmas. Szükség esetén egy-egy szerelvényhez plusz ülő kocsikat is lehetett kapcsolni. A vagonok tetejét és oldalát vöröskereszt jelzéssel kellett ellátni.

Egy-egy kórházvonat a következő alegységekből állt: A kiszolgáló személyzet és a felszerelés 7 kocsiban volt elhelyezve. A parancsnoki kocsiban tartózkodott a gazdasági hivatal is. Ezeket rögzített bútorokkal látták el. A műtő kocsiban rögzített műtőasztal és műszerszekrény volt és a műszerkifőzés valamint az alkoholos sterilizálás is biztosított volt. Külön volt a vonaton egy gyógyszerláti kocsi, megfelelő raktárral. A konyha kocsiban zárt fedelű üstök, víztározó edények és konyhai felszerelések voltak. A konyha kocsiból átjárón keresztül lehetett az ételraktár kocsiba eljutni. Ezeken kívül csatoltak még hozzá un. paklikocsit. Mindezek biztosították a betegszállító kocsik egészségügyi tevékenységét, melyekből egy szerelvényben 10 fekvő és 5 ülő vagon volt.

A kórházvonat személyzete vonatonként a következő volt: 1 orvos parancsnok, aki hivatásos katonaoorvos volt, 2-3 szakképzett hivatásos vagy tartalékos orvos, 1 GH főnök, 10-10 egészségügyi katona, 2-4 vöröskeresztes ápoló, 1-1 katolikus pap, protestáns lelkész.

Kórházvonatok működése a következőkben foglalható össze:

- Az első vonat 151 számmal jelzett volt és 1941-ben szállította Dnyepetrovszki tábori kórházból haza sebesülteket.
- 1941-1944 között a 12 kórházvonat folyamatosan ingázott a keleti front és a hátszág között. Az utat itthonról a keletin frontra (3-4.000 km), 10-15 nap alatt tette meg a vonat. A visszaút 4-5 napig tartott.

- Összességében a keleti frontról 300.000 sebesültet szállítottak haza a második világháború ideje alatt.
- 1945-ben, Budapest ostroma idejében a vonatokat nyugatra vezényelték, ahol az amerikai fogságban a személyi állományt táborokba helyezték, ahonnan 1946 –ig. 332.200 honvédségi alkalmazott és civil tért haza. Az egészségügyi felszerelésnek csak a töredéke jutott vissza az országba.

Második világháború 1945 február 4. a Jaltai Konferenciával fejeződött be, amelyen Churchill, Rooseveltt és Sztálin megegyeztek Európa felosztásában, melyet 1945 július 17. Potsdami Konferencián véglegesítettek. 1945 április 4-én megszűntek a harci cselekmények Magyarországon és 1945 május 8-án a teljes Európában megtörtént a fegyverletétel. A magyarországi embervesztés a második világháború alatt 236.700 elesett-hősi halott volt, 88.000 sebesült és 120.000 honvéd eltűnt, akiknek 30%-a meghalt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Háború és Orvoslás. Az I. világháború katona-egészségügye, annak néhány előzménye és utóélete. Szerkesztette: Kapronczay Károly. Magyar Orvostörténeti Társaság, Budapest, 2015

A Doni fotós. Reményi József főhadnagy életútja háborús naplója és fényképei. Szerkesztette: Mezei Bálint. Magánkiadás, Győr 2016.

Dr. Petrányi Győző akadémikus, professor emeritus

a Magyar Környezetvédelmi Egyesület elnöke

Email: pg13@t-online.hu